

3. Ляшчынская В.А. Тэкст як аб'ект і сродак арганізацыі тэкставай дзейнасці вучняў на ўроках беларускай мовы // Текст в лингвистической теории и в методике преподав. филол. дисциплин: Материалы Международной конф. Ч. 2. Мозырь : МГПУ, 2001. С. 75–78.

Єрмоленко С.І.

кандидат педагогічних наук
доцент кафедри української мови

Говді Ю.Ю.

студентка II курсу
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

СПЕЦИФІКА ВОКАТИВІВ У ПРОЗІ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА (на матеріалі роману «Рекреації»)

***Анотація.** У статті описано основні тенденції сучасного мовознавства щодо вивчення вокатива. На прикладі роману Юрія Андруховича «Рекреації» розглянуто специфічні риси вокативів, які використовує митець у своїй творчості. З'ясовано основні тенденції щодо використання тих чи інших форм вокативів у сучасній прозі. Акцентовано увагу як на граматичний, так і на семантичний бік у вивченні вокативів, якими послуговується письменник.*

***Ключові слова:** вокатив, кличний відмінок, звертання, апелятив, грамема.*

У мовознавстві вокативи вивчають з різних боків: із формально-граматичного і семантико-синтаксичного боку (О. Безпояско, Ф. Бацевич, П. Дудик, І. Вихованець, К. Городенська, С. Єрмоленко, А. Загнітко, І. Кучеренко, І. Матвіяс, О. Єсперсен, О. Потебня, М. Скаб, Є. Тимченко, К. Шульжук, В. Явір); із функціонально-структурного боку (І. Бойко, Ю. Вольська, М. Гринишин, А. Каратаєва).

Одним із найменш досліджених в українському мовознавстві у цьому колі проблем є питання специфіки вокативів у сучасній художній літературі, а саме в творчості Юрія Андруховича.

Тому метою нашої розвідки є опис сучасних підходів до вивчення вокатива, а також репрезентація специфічних рис апелятива у романі Юрія Андруховича «Рекреації». Відповідно до мети передбачені такі завдання: 1) визначення поняття «вокатив»; 2) основні граматико-семантичні параметри

вокативів у романі «Рекреації» Юрія Андруховича; 3) специфічні риси вокатива в романі митця.

У своєму науковому дослідженні ми тлумачимо «вокатив, або кличний відмінок», посилаючись на С. Єрмоленко: «Вокатив, або кличний відмінок, – форма іменника, що називає особу (персоніфікований предмет), до якої звернена мова. Іменники 1-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –о, –е/–є, –ю. Напр.: *жінко, мамо, Насте, земле, Галю, кумцю*. Іменники II-ї відміни у кличному відмінку мають закінчення –е, –у/–ю, –и. Напр.: *чоловіче, сину, батьку, лікарю, Господи*. Основна синтаксична функція – роль звертання, слова-речення» [5, с. 76].

У багатьох лінгвістів на матеріалі різних мов явно чи приховано відчуваємо кваліфікацію вокатива як певною мірою «ущербного». Пор., таке висловлювання О. Єсперсена: «У деяких мовах, наприклад у латині, він (вокатив) має особливу форму, а тому повинен вважатися окремим відмінком. Проте в більшості мов він збігається з називним відмінком, і тому не потребує окремої назви. Кличний відмінок там, де він існує, вказує на те, що іменник ужитий як друга особа і що він стоїть поза реченням бо сам по собі утворює речення. Він має пункти дотику з наказовим способом; про нього можна також сказати, що він виражає спонукання» [6, с. 211]. Зважаючи на те, що у формах середнього роду й множині український вокатив збігає з називним, тобто він у цих формах морфологічно не вирізняється, М. Затовканюк кваліфікує його як відмінок, «дефектний» з погляду категорійно-морфологічного [7, с. 150].

Така кваліфікація применшує роль цієї грами в синтаксичній структурі сучасної української мови і не враховує сукупності морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик для вокатива, а тому не вирізняє його в системі грамам морфолого-синтаксичної категорії відмінка.

Ми вважаємо, недоречно вважати вокатив «ущербним» або «дефектним», тому пропонуємо вивчати вокатив із різних боків: формально-граматичного, семантико-синтаксичного і функціонально-структурного. Цю думку ми обґрунтовуємо в статті «Часопростір у сучасній українській літературі (у межах семантико-граматичних параметрів вокатива)» [3].

Грама-функція вокатива – це синтаксична роль звертання, тобто апелятива. Ми у нашому дослідженні «апелятив» тлумачимо за визначенням С. Єрмоленко: «Звертання – слово або словосполучення слів, яке називає особу чи предмет, до яких звертається мовець» [5, с. 63]. Апелятив виражається іменником у кличному відмінку (в однині) або у формі називного відмінка (у множині).

Загалом у лінгвістиці до статусу звертання та його функціонального навантаження існує кілька підходів. Одним із найпоширеніших і методично апробованих, репрезентованих у більшості вузівських та шкільних посібників, постає кваліфікація звертання як такого, що членом речення не виступає.

Аналізований роман Юрія Андруховича «Рекреації» репрезентує широку палітру вокативних номінацій. Класифікуючи їх за типами, видалося можливим об'єднати їх у найзагальніших рисах у дві категоріальні групи: вокативи на позначення істот за власною назвою (*Марто, Мартусю, Грицю, Ігорку, Орку, Юрік, Ростіку, Хомський, Хома, Орест, Мартофляче, Мартофляк, Попель, Немирович, Білінкевич, Штундеро, Іванку*), і вокатив на позначення істот за загальною назвою (*владарю, дурню, дружино, мудаче, друже, друзі, ангеле, пане, панове, пані, мамусю, володарю, хлопче, хлопці, коменданте, чувачки, мудаче, коханий, кохані, старий, громадо, люди, графе, юначе, чоловіче, товариство, братове, сестри*).

У кожній із зазначених семантичних груп виділяються семантичні поля. У семантичній групі істот помітним явищем виступає семантичне поле сакральних онімів. У ньому виділяємо групу теонімів. У сучасній прозі концепт «Бог» (як концепт християнства) набуває форми вокатива і є дуже популярним, але в романі «Рекреації» трапляється рідко, і то в значенні вигуку, напр.: *О, Господи!* [1, с. 6]. Близькими до розглянутих теонімів є група агіонімів, яких у романі небагато, напр.: *Орку, я така вдячна тобі* [1, с. 7]. (Орк, Órcus (лат. Orcus) – римське божество смерті, ототожнюване з грецьким Аїдом. Етруски зображували Орка бородатим велетнем). Таким чином Юрій Андрухович хотів показати, що у дружньому колі письменників, які зібралися на свято Воскресаючого Духу, Хома Хомський у друзів асоціюється з божеством смерті.

Окрім зазначених сакральних онімів, Юрій Андрухович у романі «Рекреації» послуговується їхніми протилежними за значенням онімами на позначення «нечистої сили» – *пан Попель*, напр.: *Пане Попель, розмовляти з вами – велика приємність* [1, с. 11]. Юрій Андрухович зображає Булгаковський бал сатани, на який приїхав сучасний Мефістофель – пан Попель.

Другим помітним семантичним полем в романі Юрія Андруховича є антропоніми. Слід одразу відзначити багату палітру таких номінацій. Серед них окремі групи становлять:

1) номінації об'єкта за найзагальнішими родовими ознаками, напр.: *Юначе, ви сміли щось бекнути до нас?* [1, с. 14]; *Де ти був, чоловіче?* [1, с. 16]; *Сідайте, хлопці* [1, с. 16]; *Уважаємі люди!* [1, с. 8];

2) звертання до людей / людини, як до нації в цілому, так і до конкретного її представника, напр.: *Як вам, панове, останні події в Боснії?* [1, с. 13]; *О, друже, привіт, що ти робиш у моєму номері?* [1, с. 15]; *А ви, пане поет, були*

минулого тижня на вечірці в Ляцкоронських? [1, с. 2]; *А що ви скажете, графе?* [1, с. 13]; *Дякую за танець, пані* [1, с. 7];

3) власні імена: серед особливостей цієї групи можна відзначити наявність номінацій лише на ім'я, по батькові, прізвище, напр.: *Хомський, життя прекрасне* [1, с. 2]; *Ви граєте в карти, пане Немирич?* [1, с. 13]; *Зьома, дембель давай* [1, с. 16]; *Не чіпай гівно, Грицю!* [1, с. 17]; *Пане Попель, а ваше авто справді помітно?* [1, с. 11]; *Пане Мартофляк, чи спроможна нинішня Верховна Рада якось змінити на краще нашу ситуацію?* [1, с. 9]; *Ростику!* – чуєш Мартин голос [1, с. 8]; *Слухай сюди, Білинкевич* [1, с. 7]; *Що ти, Орку, не треба нічого повертати* [1, с. 7].

Отже, у романі Юрія Андруховича часто трапляються вокативи на позначення істот, і не трапляються вокативи на позначення неістот. Окрім того, вокативи на позначення істот включають антропонімів на позначення родинних зв'язків (*Мамусю, він такий прозаїчний...* [1, с. 13]), власних назв (ім'я, прізвище, по батькові) (*Ростику, ти мені привезеш Донцова з Америки?* [1, с. 10]), субстантивованих прикметників на позначення інтимних стосунків між людьми (*Зараз, коханий, зараз...* [1, с. 14]; *Старий, ти крейзі* [1, с. 14]); а також зооніми (*І ти теж, моя рибонько* [1, с. 13]).

Первинною функцією кличного відмінка є функція адресата мовлення і функції потенційного суб'єкта дії, що співвідноситься з синтаксичною функцією підмета [2, с. 77, с. 65], напр.: *Ростику, уявляєш, яка навколо лажка* [1, с. 6]; *Не ображай жінку, старий, вона сьогодні просто казкова* [1, с. 4]; *Не хвилюйся, Мартусю, ми обов'язково візьмемо з собою твого чоловіка* [1, с. 4].

З-поміж вторинних функцій вокатива виділяють функцію адресата-звертання, або функцію головного члена вставного чи неповного речення [2, с. 78–76, с. 65], напр.: *Хома, я прошу тебе, пішли, скільки це буде тривати* [1, с. 11]; *Пане Попель, а вас не цікавить розташування військових заводів у нашій області?* [1, с. 3]; *Веселих свят, старий мудаче* [1, с. 3]; *Дуже радо, хлопці* [1, с. 3].

Вторинною семантико-синтаксичною функцією вокатива є також функція змінної ідентифікуючої [2, с. 172], тобто функція опосередкованого другорядного члена речення [2, с. 78], напр.: *Хома, ти ж не такий насправді?* [1, с. 7]; *Слухай, малий, ти стільки всього знаєш, що мимоволі виникає думка...* [1, с. 4].

Вокатив у романі «Рекреації» вживається переважно у препозиції однокомпонентний – вокативи типу «іменник» або «субстантивований прикметник» (*Грицю, ти що замовк?* [1, с. 3]; *Кохані!* – цілком щиро почав [1, с. 3]) чи двокомпонентний – вокативи типу «іменник + іменник» (*Пане Попель, маєте чудову пам'ять* [1, с. 3]; *Панове товариство! Братове і сестри!* [1,

с. 17]) або «прикметник + іменник» (*Дорогі друзі!* [1, с. 17]), або «іменник + займенник» (*Пане наш, ти що там, що нам даш...* [1, с. 14]), іноді вокатив уживається у постпозиції (*...ми вже приїхали, виходь, Ростуку* [1, с. 2]; *То ви, вже досить старий, пане Попель* [1, с. 3]) або інтерпозиції (*...ну, чого ти витріщився на нас, хлопче, невже я ще подобаюся двадцятилітнім...* [1, с. 3]; *Те, що ти зараз кажеш, Іванку, цілком могло мати місце...* [1, с. 4]), його первинна функція – функція адресата мовлення і потенційного суб'єкта дії. У романі Юрія Андруховича «Рекреації» трапляються повтори, прикладки й однорідні вокативи в препозиції, інтерпозиції та постпозиції, напр.:

Препозиція:

1) повтори, напр.: *Хомський, поки не пізно, гукни їй, аби сіла, і гукаєш, Хомський* [1, с. 1];

2) однорідні, напр.: *Шановна громадо, співвітчизники, панове-товариство!* [1, с. 4];

3) прикладки, напр.: *Марто, кохана, не пий* [1, с. 6]; *Мартофляк! Ростуку! Старий!* [1, с. 8]; *О, пане Штундеро, перепрошую, пане Немирич, дуже радий, що ми спіткалися* [1, с. 11].

Інтерпозиція:

1) прикладки, напр.: *Спи спокійно, Мартофляче, чоловіче, до Чортополя...* [1, с. 3]; *Мене це мало стосується <...> але ви трохи переграєте, хлопці, <...>, чувачки* [1, с. 14].

Постпозиція:

1) прикладки, напр.: *... але тобі пощастило, дурню мій, владарю, коханий дружино* [1, с. 3]).

Отже, у романі «Рекреації» Юрія Андруховича ми опрацювали 117 вокативів. Найчастіше письменник послуговується кличним відмінком власних назв чи загальних назв осіб (насамперед, це стосується назв на позначення родинних стосунків, соціального стану чи роду занять); вживаються у реченнях найчастіше вокативи у препозиції, далі за продуктивністю приблизно з однією частотністю в постпозиції та інтерпозиції; найчастіше митець послуговується вокативами в первинній своїй функції – функції адресата мовлення і функції потенційного суб'єкта дії; це стосується й ускладнених вокативів, причому з-поміж ускладнень вокативів найбільше поширені ускладнення означенням (вокативи типу «іменник + прикметник», «іменник + займенник»), власною назвою, а також вокатив типу «іменник + іменник». Юрій Андрухович часто послуговується субстантивованими прикметниками на позначення вокативів.

Окрім того, наше дослідження вокативів у романі Юрія Андруховича «Рекреації» підтвердило думку, що засоби звертання відображають соціальний і духовний стан суспільства.

Література

1. Андрухович Ю.І. Рекреації. Роман. Львів : ЛА «ПІРАМІДА», 2005. 144 с. з іл. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14240>.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Єрмоленко С.І., Чупрун Л.Л. Часопростір у сучасній українській літературі (у межах семантико-граматичних параметрів вокатива) // Художні модули хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі / відп. ред. Н.Ю. Акулова. Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2016. С. 17–20.
4. Єрмоленко С.Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
5. Есперсен О. Філософія граматики / The Philosophy of Grammar // Серія: Лінгвістическое наследие XX века. Издательство: КомКнига, 2006. 410 с.
6. Затовканюк М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках. Praha : Univ. Karlova, 1975. 194 с.

Єрмоленко С.І.

*кандидат педагогічних наук
доцент кафедри української мови*

Качмар В.С.

студентка II курсу

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

**СПЕЦИФІКА ЗАПЕРЕЧНИХ СЛІВ-РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ**

Анотація. У статті описано основні тенденції сучасного мовознавства щодо вивчення категорії заперечення; на тунті сучасної української прози визначено специфіку заперечних слів-речень; узагальнено результати дослідження категорії негачії з точки зору комунікативної лінгвістики.

Ключові слова: категорія негачія, заперечні слова-речення, загально-заперечне речення, частково-заперечні речення, власне заперечні речення.

Вивчення категорії заперечення, або негачії, передбачає проблему, що містить в собі настільки широке коло питань, що незважаючи на значну кількість наукових досліджень, пов'язаних із дібраною темою, звернення до